

seket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

KB. Ld. KB. „Кутадгу Билиг” Древнейуйурский памятник, написанный Юсуфом. Баласагунском в 1069 г.

KISS 1980 KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest

LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V. I. LYTKIN – Je. Sz. GULJAJEV, *Kratkij etimologičeskij slovar komi jazyka*, Syktyvkar 1999.

MK. Ld. Kāšy.

NAP Naseljonnyje punkty čuvašskoj ASSR. Čuvašskoje Knižnoje Izdatelstvo. Čeboksari, 1974.

NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija uročiš, ovragov, lesov i drugih punktov selenij) Čuvašskoj ASSR*. Naušnyj arhiv ČNII, knižnoje postuplenije N. 72. Kézirat.

SIS Ld. ŠIŠ. N.M. Šanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Šanszkaja 1975: *Kratkij etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva.

TB. *Slovar Toponimov Baškirskej ASSR*, Ufa 1980.

tefs. Ld. тефс. XII-XIII. вв. А. К. Боровков. *Лексика среднеазиатского тефсира М.*, 1963.; тефс. XI-XV. вв. А. К. Боровков. *Опыт грамматической характеристики языка тефсира XI-XV. вв.*

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU, *A hun nyelv szavai*, Napkút Kiadó Budapest, 2008.

Zamaxš. Zamaxšari, *Mongolskij slovar, „Mukaddimat al-adab”*. I-II—L., 1938-1939.

Zol.bl. Ld. Зол. бл. Сутра „Золотого блеска” Адтун Ярук. *Памятник уйгурской письменности*

AGÓCS KÁROLY

Nyelv és kreativitás

Nem kis büszkeségünkre idén Karikó Katalinnal és Krausz Ferencsel tizenháromra bővült a magyar anyanyelvű Nobel-díjasok száma, ami a magyar származású, de nem magyar anyanyelvűekkel együtt tizenhét. Annak fényében, hogy viszonylag kis népességű nemzet vagyunk, igen figyelemre méltó ez a számadat, és felvetheti azt a kérdést is, hogy van-e szerepe ebben a nyelvünk egyediségének, tágabb értelemben pedig, hogy az anyanyelvként elsajátított nyelv a jellegzetességeiből, a típusából adódóan befolyással van-e a gondolkodásmódra, a szellemi teljesítőképességre, a kreativitásra.

Sir Bowring John angol nyelvész és irodalomtörténész (1792-1872), az első angol nyelvű magyar versantológia, a *Poetry of the Magyars* (1830) összeállítója a következőképp nyilatkozott a magyar nyelvről:

„Más nyelvek tanulmányozása vajmi kevés haszonnal jár, ha ezt a nyelvet próbáljuk igazán megérteni. Lényegében egyedülálló

nyelvi öntőformája van, szerkezete és felépítése oly múltba vesző időkre mutat, amikor Európa legtöbb nyelve még nem is létezett, vagy nem volt hatással a magyar vidékre. E nyelv történelmét megpróbáltatások és gyötrelmek kísérték. Eredete olyan derengő korba nyúlik vissza, amely ma már körül sem írható, s időről időre frissítést nyert törzsektől és nyelvektől, amelyek a magyar fajt meglátogatták, illetve amelyeket az meglátogatott, lényeges egyediségét a nyelv mégis megőrizte, s a megfigyelő számára a legérdekesebb kutatási témát szolgáltatja.”

Sir Bernard Shaw (1856-1950), a világhírű ír drámaíró pedig így nyilatkozott:

„Bátran kijelenthetem, hogy miután éveken át tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékesebb lett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőtől duzzadó nyelven sokszorta

pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.”

Talán kevésbé ismeretes, hogy ő a műzsája és titkos kedvese, Hidvéghy Valéria magyar színésznő révén ismerte és szerette meg a magyar nyelvet.

A nyelvek osztályozása: nyelvtipológia

Annak megítéléséhez, hogy mennyire megalapozottak a nyelvünkről alkotott fentebbi vélemények, nélkülözhetetlenek bizonyos összehasonlító nyelvészeti és nyelvtörténeti ismeretek.

A klasszikus nyelvtipológia szerint a magyar a szintetikus szerkezetű vagy agglutináló, toldalékoló-ragozó nyelvek csoportjába tartozik, amelyek jellemzően – tehát nem kizárólagosan – ragozással és szóképzéssel, vagyis a szótőhöz csatolt toldalékokkal fejezik ki a különböző jelentéseket, jelentésviszonyokat (pl. király, királya, királyának), ellentétben a nyelvek másik nagy csoportjával, az analitikus szerkezetű vagy izoláló, elszigetelő nyelvekkel, mint amilyen pl. az angol, vagy a neolatin nyelvek, amelyek jellemzően – szintén nem kizárólagosan – önálló, egymástól elszigetelt szavakkal, továbbá a szórenddel fejezik ki azokat (king, his king, to his king). A harmadik nagy csoportot a flektáló, hajlító-ragozó nyelvek alkotják, mint pl. a latin, amelyekben az adott szó különböző alakjai, ún. morfémái hordozzák az eltérő jelentéseket (rex, eius rex – ei regi). Ez az osztályozás korántsem teljes, hiszen vannak más nyelvtípusok is, és nem is a lehető legpontosabb, mivel nincsenek éles

határok közöttük (a magyarban is vannak analitikus szintagmák, pl. főnév + névutó: a ház mögött), a flektálás jelenségével is találkozunk (lenni – vagyok – voltam), akárcsak a legmodernebb nyelvnek számító angolban (be – am, are, is, was, were; go – went), de esetünkben csak a magyar és vele szembeállítva néhány ismertebb európai nyelv a fontos, az összehasonlítás miatt. Tény tehát, hogy a magyar alapvetően, lényegében más nyelv, mint a fentebb említettek. Íme egy példa, amely jól szemlélteti a különbözőséget:

elbeszélgethetnénk

Láthatjuk, hogyan módosul a szótő, a *beszél* ige jelentése az *el-* igekötővel, a *-get* gyakorító és a *-het* ún. ható képzővel; az *-n-* a feltételes mód jele, az *-(é)nk* személyrag pedig az érintett személyeket konkretizálja: te meg én, vagy ti és én, tehát *mi*. Ugyanezt a jelentéstartalmat és viszonyt az angol, a francia és a spanyol nyelv (hogy csak ezt a hármat hozzuk fel ellenpéldaként) analitikus formában fejezi ki:

we could talk for a while; nous pourrions parler un peu; podríamos charlar un rato

Azt látjuk, hogy az analitikus szerkezetű nyelvekben egy mondat önálló, egymástól „elszigetelt” szavak – melyek ugyanazon alakban bármilyen más mondatban is előfordulnak – megfelelő sorrendben felépített szekvenciájából áll. Emiatt ezekben sokkal kötöttebb a szórend, mint a szintetikus szerkezetű nyelvekben, amelyekben jellemzően csak a szótő (ez esetben a *beszél*) fordulhat elő bármilyen más mondatban elkülönítve annak többi alkotóelemétől, a toldalékok, ragok, jelek és képzők nem. A fentebbi példák alapján a szemléleteskedvéért azt mondhatjuk, hogy az analizáló nyelvekben egymás mellé helyezett alkatrészek töltenek be egy meghatározott funkciót, vagyis egy gondolati tartalom közvetítését, mely funkciót a szintetizáló, toldalékoló nyelvekben akár egyetlen, számos alkatrészből összeillesztett blokk is elláthat. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a magyar nyelven megfogalmazott fentebbi mondat jobban, pontosabban közvetíti-e a benne foglalt jelentéstartalmat, mint az angol, a francia vagy a spanyol. Azt nem lehet állítani, hogy igen, csak

azt, hogy egészen más módon közvetíti. Ám éppen ebben a másféleségben rejlik a különlegessége, ami miatt valójában nem lehet pontos, egyenértékű ekvivalensét találni más nyelvekben.

A fentebbi példák alapján azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az elsajátítás és a kezelhetőség, vagyis a nyelv használata szempontjából az analitikus nyelvek jelentős előnyvel bírnak a szintetikusakkal szemben, legfőképpen az angol. Lássunk egy példát:

Azt akartam, hogy tudd meg az igazat. –
I wanted you to know the truth.
Szó szerint visszafordítva: Én akart te tudni az igaz(ság).

Szembetűnő, hogy mennyivel bonyolultabb az eredeti magyar mondat. Az angolban a *wanted* minden személyben változatlan; a *you* itt tárgy esetben áll (*téged*), mert az állítmány (*wanted*) után következik; *to know*: (*meg*)tudni; *the truth*: az igazság, szintén tárgy esetben, ami nem mutatkozik meg a szó alakjában. A magyarban a tárgyi mellékmondatot (*hogy tudd meg az igazat*) jellemzően előre vetítjük az *az* névmás tárgy esetével (*azt*); az *akar* ige múlt idejű alakja minden személyben más ragot kap (ráadásul a többi személyben különbség mutatkozik a tárgy és tárgyatlan ragozás között: *akartad* – *akartál*, a *tudd* felszólító módú igealak, és ilyen esetben utána következik az igekötő (*meg*), az *igazat* pedig tárgy eset.

Visszatérve a fentebbi, angol nyelvű példamondathoz és annak szó szerinti visszafordításához, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezt a jelentéstartalmat ennél egyszerűbb módon aligha lehetne közvetíteni, és a szó szerinti visszafordítása magyarra ugyanúgy érthető, bár a kommunikációnak csak egy kezdetleges szintjén fogadható el. Felmerül akkor a kérdés, hogy miért olyan bonyolult eszközökkel él az egyik, és miért olyan egyszerűekkel a másik nyelv. Általánosságban elmondható, hogy az ősi, archaikus nyelvek, mint amilyen a magyar is, amelyek eredete „a múlt kódéba vész”, szintetizáló, toldalékoló nyelvek, amelyekre jellemző ez az egyfajta túlfogalmazás, míg az ún. modern nyelvek, mint elsősorban az angol, vagy a neolatin nyelvek,

analitikusak, izolálóak, szerkezetükben és eszközeikben – mondhatni – sokkal pragmatikusabbak, nyelviileg sokkal gazdaságosabbak. A körülbelül 450 és 1100 között beszélt óangol flektáló, hajlító-ragozó nyelv volt, mely aztán sokat változott a dán, majd a normann uralom alatt, amikor is a nemesség nyelve körülbelül 300 éven keresztül a francia volt, ami mély befolyást gyakorolt rá, olyannyira, hogy analitikus, izoláló nyelvvé lett, a szókincsének nagyjából a felét pedig latin eredetű szavak alkotják.

A latin nyelv is flektáló volt, a neolatin nyelvek azonban már analizáló, izoláló nyelvek. A fennmaradt írásos emlékeknek köszönhetően könnyen nyomon követhető, hogyan ment végbe ez a mélyreható, gyökeres változás, az oka pedig szorosán összefügg a természet egyik alaptörvényével: a legkisebb ellenállás útját követni. Ez a nyelvek evolúciójában egyrészt a fonetikai egyszerűsítésre (minél könnyebb kiejtés) – következképp alaktani, morfológiai –, vele párhuzamosan pedig a mondat szerkezeti, szintaktikai egyszerűsítésre (nyelvi gazdaságosság) irányuló tendenciát jelenti. Ez a tendencia úgy érvényesülhetett, hogy a rómaiak által meghódított hatalmas földterületeken élő népek a maguk módján, lényegében minden kontroll nélkül beszélték a vulgáris latint, különösen a Nyugatrómai Birodalom bukása (476) után, hiszen nem volt iskolakötelezettség, ami miatt igen magas arányú volt az analfabetizmus, és nem léteztek olyan eszközök – mai terminológiával élve kommunikációs és közösségi médiumok –, amelyek normaként szolgálhattak volna a nyelvhasználathoz.

Csak egy példa a fonetikai egyszerűsítésre, a könnyebb kiejtésre irányuló tendenciára:

nox
noctem → notte (ol.), noche (sp.), noite (port.), nuit (fr.), night (ang.)
nocti
nocte
nocte

Az oszlop a latin *éjszaka* szó deklinációját mutatja egyes számban. Látjuk, hogy az alanyeset

eléggé különbözik a többitől (tárgy-, birto-
kos-, részes- és előljárós eset), azok viszont
igen hasonlóak. Mivel a szavak kevésbé hasz-
nálatosak alanyesetben (*pl. könyv*), mint bár-
mely másokban (*pl. könyvet, könyvben, könyv-
ből, könyvről*), a többi leredukálódott a
tárgyesetre, és ez az alak változott, egyszerű-
södött tovább.

A fonetikai-morfológiai egyszerűsődéssel
párhuzamosan ment végbe a mélyreható szin-
taktikai, mondatszerkezeti átalakulás, mely-
nek során a tipikusan flektáló latinból létrejöt-
tek az analitikus, izoláló újlatin nyelvek. Köz-
ismert a tokaji aszúbor latin nyelvű, szálló-
igévé lett minősítése:

Vinus regum, rex vinorum. – A királyok
bora, a borok királya.

A *regum* a *rex* (király) főnév többes szám bir-
tokos esete (a királyoké), a *vinorum* pedig a
vinus (bor) többes szám birtokos esete (a bo-
roké); a flektálás, vagyis a jelentésmódosulás
alakváltozással tipikus példái. Azt is láthatjuk,
hogy a latinban nincs határozott névelő. A mo-
dern nyelvekből kiveszett a névszóragozás
(deklináció), csak a többes számnak van jele,
a nyelvtani eseteket pedig előljárósók fejezik
ki (pl. of, de, de):

Wine of kings, king of wines. / The wine of
the kings, the king of the wines.

Le vin des (= de les) rois, le roi des vins.

El vino de los reyes, el rey de los vinos.

A franciák nagy nemzeti eposza, a XII. szá-
zadban, ófrancia – neolatin – nyelven íródott
Roland-ének már érthetetlen a latin nyelv is-
meretében, és érthetetlen a modern francia
nyelvet használók számára is, hiszen a nyelv
még sokat változott azóta, bár a változás több-
nyire már csak a szavak alakját, kiejtését és
használatát érintette.

A magyar nyelv tehát, bár a messzi múltba
vesző története során természetesen számos
hatás érte más nyelvek részéről, a rendszerét,
struktúráját tekintve nem ment át lényeges
változáson, megmaradt archaikus, toldalékoló
nyelvnek, amelyben ősi idők szelleme kísért.
Hogy miért lehetett annyira ellenálló a külső
hatásokkal és az esetleges belső, egyszerűsö-
désre irányuló tendenciákkal szemben, amire

hosszú időn át lehetőséget adott volna a magas
fokú analfabetizmus, az éppen azzal magya-
rázható, hogy szótövekre építkeznek (valójában
ún. gyökökre, de fölösleges volna itt részle-
tekbe bocsátkozni), amelyek módosulása,
vagy kiveszése a használatból a ráépülő, más-
más jelentéssel bíró szavaknak esetenként
hosszú sorát, népes családját módosítaná, il-
letve távolítaná el, „selejtezné ki”:

beszél – elbeszél, megbeszél, átbeszél, be-
beszél, kibeszél, lebeszél, rábeszél, mellé-
beszél, összebeszél, visszabeszél

Ezek ekvivalense az összehasonlításként vizs-
gált három nyelvben más-más szó, vagy kife-
jezés (természetesen több is lehet):

Pl. elbeszél (*történetet*) – tell (ang.), racon-
ter (fr.), contar (sp.)

lebeszél (*vmiről*) – dissuade from, dis-
suader de, disuadir de

mellébeszél – prevaricate, parler à côté du
sujet, andarse con rodeos

Mindennek tükrében jobban érthetjük, hogy
az idegen anyanyelvű nyelvészek és nyelvér-
gészek miért tanulmányozzák kiemelt érde-
klődéssel a nyelvünket, és talán már nem talál-
juk túlzásnak Bowring John bevezetésekként
idézett gondolatait.

Bernard Shaw nem a nyelvtudomány, ha-
nem a nyelvhasználat legmagasabb szintje, az
irodalmi alkotás szempontjából fogalmazta
meg fentebb idézett véleményét. Vagyis a
nyelvünkben mint az írás nyersanyagában
rejlő – alak- és mondattani, lexikai és stilisztikai –
eszközökre utalt, melyek által „sokszorta
pontosabban lehet leírni a parányi különbsé-
geket, az érzelmek titkos rezdüléseit.” A to-
vábbiakban arra igyekszünk választ találni,
hogy mennyire megalapozott a véleménye.

Példaként visszatérve az *elbeszélgethet-
nének* szintagmára, mely akár önálló mondat
(mondatszó) is lehet, nem egyenértékű ekvi-
valense az angol, a francia vagy a spanyol for-
dítása, hiszen nem adják vissza, nem tudják
visszaadni a *beszél* szó módosult, árnyalt je-
lentését, mellyel az *elbeszélget* bír. Ennek a
szónak kellemes kisugárzása, holdudvara van,
békességet, egyfajta meghittséget sejtet, és
mágába foglalja azt a körülményt is, hogy a

benne résztvevőket nem sűrgeti az idő, ráérnek.

Nyelvünk alak- és mondattani – szaknyelven morfoszintaktikai – sajátosságainak rövid és felületes ismertetése után kézenfekvő kitérni néhány lexikai sajátosságára is. Ezek között ki kell emelni a szinonimákban való gazdagságát. Az alábbi példában azt láthatjuk, hogy a *megy* igének csak hangulatfestő szinonimáiból mennyit fel tudunk sorolni, szinte gondolkodás nélkül:

andalog, baktat, ballag, bandukol, botorkál, cammog, caplat, kullog, mendegél, oson, somfordál, vánszorog

Mindegyiknek sajátos kisugárzása, holdudvara, konnotációja, vagyis másodlagos, esetenként több kapcsolódó, asszociatív jelentése van, mely az alany testi vagy lelki állapotára utal, de akár a körülményekre is. Aki *andalog*, az derűs kedvvel, el-elábrándozva, ráérősen sétál valamilyen csendes, kellemes környezetben, jellemzően a kedvesével, alkonyattájt, vagy este, holdfénynél. Ezt a gazdag jelentést tartalmat, konnotációt a modern, analitikus nyelvek nem tudják egyetlen szóban megjeleníteni, csak módhatározó, vagy módhatározói bővítmény segítségével, a magyarhoz képest pedig hiányosan, szegényesen: *walk dreamily* – álmodozva sétál; *se promener plongé dans ses rêveries* – ábrándjaiba merülve sétál; *deambular soñando despierto* – ébren álmodva sétál. A *cammog* szót pl. így definiálja az értelmező szótár: „<személy, állat> lustán, nehézkösen v. fáradtan, esetleg meg-megroggyadozva lassan megy, jár.” Mi ezt a definíciót beleértjük a szóba, és jellemzően a medvét tárítjuk hozzá. Az angol, a francia és a spanyol hozzávetőlegesen megfelelője: *walk with heavy steps*; *marcher d'un pas lourd*; *andar con pasos pesados* – kb. nehéz/súlyos léptekkel jár.

A magyar nyelvben a szinonimák mellett az igekötők használata is árnyalja az adott ige jelentését. Az alábbi példákban azt látjuk, hogy a francia, illetve a spanyol nyelvvel (természetesen az angollal és más nyelvekkel is) ellentétben a magyar ugyanannak a szónak jellemzően más-más szinonimáját, illetve más igekötővel ellátott alakját használja a külön-

böző kontextusokban. Két nyelv viszonylatában ez a fordítástechnika terminológiájával élve az ún. *differenciálás*.

beköszöntött az ősz – *l'automne est arrivé* (fr.)

elérkezett a várva várt pillanat – *le moment tant attendu est (enfin) arrivé*

megérkezett/megjött az első látogató – *le premier visiteur est arrivé*

eljött a szüret ideje – *la saison des vendanges est arrivée*

a vonat befutott az állomásra – *le train est arrivé à la gare*

megszólalt a csengő – *sonó el timbre* (sp.)

felharsant a kürt – *sonó la corneta*

megkondult a harang – *sonó la campana*

felcsendült egy dal – *sonó una canción*

Mint fentebb láttuk a *beszél* ige esetében, jellemző még nyelvünkre az alapige jelentését megváltoztató vagy módosító igekötők széles körű használata:

megy → *bemegy, kimegy, elmegy, felmegy, lemegy, átmegy, odamegy, rámegy, visszamegy, összemegy, szétmegy*

A modern nyelvekben vagy más-más, vagy névutóval kísért szó az ekvivalens:

felmegy – *monter* (fr.), *subir* (sp.), *go up* (ang.)

lemegy – *descendre*, *bajar*, *go down*

Jellemző még az igekötők megkettőzése gyakorító igék képzéséhez: *el-elbóbiskol*, *fel-felpillant*, *meg-megáll*, *ki-kinéz*, bár többnyire gyakorító képzőket használunk: *-gat*, *-get*, *-dogál*, *-degél*, *-dögél*: *olvasgat*, *ütöget*, *sírdogál*, *mendegél*, *üldögél*. Előfordul, hogy egyetlen szó a (megközelítő) ekvivalens a modern nyelvekben, de sokkal gyakoribb a körülírás, hiszen ezek általában hangulatfestő szavak is egyben:

alkudozik – *bargain* (ang.), *marchander* (fr.), *regatear* (sp.)

írogat – *spend his time writting (írással tölti az idejét)*; *écrire pour son plaisir (a maga szórakoztatására ír)*; *escribir por placer (kedvtelésből ír)*

Nyelvünk sajátos lexikai elemét, egyben stílusesszékét képviselik az ikerszavak is, melyek érzelmi-hangulati színezetét aligha lehet reprodukálni más nyelveken:

ámul-bámul, csecsebecse, csigabiga, dimbes-dombos, él-hal, hercehurca, illeg-billeg, jön-megy, körös-körül, limlom, locsifecsi, sűrög-forog, térül-fordul, unos-untalan stb.

Magyar észjárás?

A bevezető bekezdésben feltett kérdést átfogalmazva: eltérő agyműködést, mindennapi szóhasználattal élve észjárást feltételez-e a két, merőben eltérő morfoszintaktikai rendszerű, tehát a szintetizáló vagy todalékoló, és az analizáló vagy elszigetelő nyelvek használata? E tekintetben a magyart illetően ki kell emelni, hogy alapvetően képi nyelv, ellentétben a modern nyelvekkel, amelyek inkább fogalmiak. A fentebb érintőlegesen említett gyökök, vagyis nyelvünk legősibb, jelentéssel bíró, tovább nem bontható, egyetlen szótagból álló elemi részecskéi képek, vagy érzékletes, erős képiséggel bíró szavak voltak, de legtöbbjüknek ma már nincs önálló jelentése (rejtett gyökszavak), így nem használatosak önmagukban. Nem úgy pl. a *nap* szavunk, mely egyaránt jelenti az égitestet és a 24 órás ciklikus időtartamot, míg a legtöbb nyelvben elválik a kettő: *sun – day, soleil – jour, sol – día*. Magyarítani sem kell, hogy a *nappal* (nap-val) világosságát az égitestnek köszönhetjük. A *naphosszat, napozik, napi, naplopó, napló* stb. mellett a *tegnap* és *holnap* szavainkban is változatlan alakban szerepel, rég kiveszett időhatározókkal, a *hónap* pedig a *holdnap* (egyik újholtól a másikig tartó időszak) egyszerűsödött alakja. Az *este* szavunk is a naphoz mint égitesthez kapcsolódik, ami a *napestig* (= napestéig, amíg *le nem esik* a nap) szavunkban érhető tetten; a *napkeltével* ellentétben magát a *napeste* szót nem használjuk. A *kép* szavunk is önálló jelentéssel bíró gyökszó, mely számos todalékkal alkot egy népes szócsaládot: *képez, képzelet, elképzél, elképzélhetetlen, be-képzelt, képvisel, képzelőerő, képes, képesség, képlet, képtelen, képtelenség, kiképez, leképez* stb. Továbbá szinonimája az *arc* szavunknak:

képmutató, van *képe* hozzá, idetolja a *képét, felképel* valakit. Az ellenpéldaként szolgáló másik három nyelvben ugyanez a szócsalád sokkal szűkebb, mert csak a képre mint tárgyra vagy elvont fogalomra utaló szavakat foglalja magába:

(ang.) image – imagine, imaging, imaginery, imaginable, imagination, imaginative

Nyelvünk szókincsében se szeri, se száma az erőteljes képiséggel bíró szavaknak. Könnyűszerrel sorolhatunk fel belőlük jó néhányat, szinte gondolkodás nélkül:

ködösít, ragadozó, kézenfekvő, útonálló, mellbevágó, utánfutó, hordalék, szókincs, meglapul, tűzhányó, hajmeresztő, sereghajtó, megrázó, szobroz, elcsépelet, araszol stb.

Teresa Worowska Balassi-díjas műfordító, aki többek közt Krúdy, Kosztolányi és Márai könyveit fordította lengyelre, így fogalmazta meg a gondolatait erre vonatkozóan:

„Döbbenetes élmény ez a képiség a más nyelvből érkezőnek, aki felfedezi ezeket a képeket, amelyeket a magyarok naponta elmondanak, de nem látnak mögéjük. Egyszerre van a beszédnek fogalmi íve, és egy képsorozat, amely kíséri.”

Nem merészség azt állítani, hogy egy nyelv erőteljes képisége eleve hajlamosít a vizuális, vagyis képekben való gondolkodásra. A vizuálisan gondolkodóknak – szemben a fogalmakban gondolkodókkal – erős a képzelőerőjük, élményeiket részletesen fel tudják idézni, és valósággal maguk előtt látják az eseményt, melyet olvasnak vagy hallanak. Köztudott, hogy a képzelőerőnek fontos szerepe van az összefüggések felismerésében, a rendszerben való gondolkodásban, a problémamegoldásban. Vagyis nélkülözhetetlen feltétele a kreativitásnak, éppúgy a tudományok, mint a művészetek terén. Természetesen összemósódnak a vizuális és a fogalmi gondolkodás közötti határok; nincs kizárólagosan az egyik vagy a másik módon gondolkodó ember.

Giuseppe Mezzofanti bíboros, aki 58 nyelven beszélt, és 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia kültagja volt, a görög

és a latin nyelv mellett a magyart helyezi az összes többi nyelv fölé, többek között annak konstruktív képessége miatt.

A képiség mellett nyelvünk egy másik fontos, a gondolkozásmódhoz kapcsolódó sajátossága a deduktív (levezető) logika. Az egészből, a nagyobb, leglényegesebb elemből kiindulva épülnek fel szavaink, ahogy kapcsolódnak hozzá a toldalékok, fontossági sorrendben, ellentétben az ellenkező építkezésű, induktív (következtető) logikával:

a szobámban ↔ in my room, dans ma chambre, en mi cuarto
a történet vége ↔ the end of the story; la fin de l'histoire; el fin de la historia

E tekintetben sem lehet kizárólagosságról beszélni; vannak analógiák a magyar és a másik három, jellemzően induktív logikájú nyelv között, mint például a számok esetében:

százharmincöt – one hundred and thirty-five; cent-trente-cinq, ciento treinta y cinco

Köztudomású, hogy agyféltekéink funkciói eltérőek. A bal agyfélteke a részletekre koncentrál, elemzi azokat, és a részek felől halad az egész felé, vagyis induktív módon működik. Legfőbb funkciói a beszéddel, az írással, a számozással, a matematikával és a logikával kapcsolatosak, ezért nevezik verbális féltekének. A racionális, ok-okozati gondolkodásért felel, mindenben az értelmet keresi, és kategóriákat állít fel.

A jobb félteke működése deduktív jellegű, az egészből kiindulva halad a részek, részletek felé. Holisztikusan működik, vagyis az egészben látja a részleteket, és egy rendszer részeként kezeli azokat. Vizualizál, képekben gondolkodik és kombinál. Az érzelmek, az intuíció és a képzelet, vagyis a kreativitás központja.

Az agy működése természetesen integrált, vagyis a két féltekének hozzáférése van egy-

máshoz, átjárás van közöttük, kiegészítik egymást, és együttesen vesznek részt az agyi tevékenységek végrehajtásában, csupán a dominanciájuk lehet eltérő mértékű.

Okkal feltételezhetjük, hogy nyelvünk gyökökre épülő, következetes, szerves rendszere (= logika), ugyanakkor erőteljes szemléletessége, képisége (= kreativitás) elősegíti a két félteke összehangolt, integrált működését a gondolkodás, a problémamegoldás és az alkotás folyamatában. Ebből kiindulva megkockáztathatjuk, hogy létezik egyfajta magyar észjárás mint adottság, amit Teller Ede, tudóstársáról, Szilárd Leóról szólva (akit „minden magyar közül a leginkább magyar”-nak titulált) egy szállóigévé lett mondásában így fogalmazott meg: „Magyar az, aki utánad lép be a forgóajtón, és előtted lép ki.” A világhírű sci-fi-író, Isaac Asimov marslakóknak nevezte a Los Alamosban (Egyesült Államok, Új-Mexikó) dolgozó magyar atomfizikusokat, közöttük természetesen a fent említett két legismertebbet, de a matematikus Neumann Jánost is, a számítógép feltalálóját. Teller Ede pedig többször nyilatkozta saját magáról, hogy ha nem Ady Endre nyelvén tanult volna meg gondolkodni, akkor legfeljebb egy közepesnél valamivel jobb fizikatanár lett volna belőle.

Mindezek tükrében bátran állíthatjuk, hogy nyelvünknek is szerepe van abban, hogy viszonylag kis lélekszámú nemzetünk olyan sok kiemelkedő, korszakalkotó tudóssal, feltalálóval és művésszel ajándékozta meg az egyetemes civilizációt.

Felhasznált irodalom:

Czakó Gábor: Beavatás a magyar észjárásba, CZSIMON könyvek, 2009

Tamás Lajos: Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba, Tankönyvkiadó, 1969.